

szabadalma, mert épen ez a része legkönnyebben érthető a metafizikának. Azért mondjuk ezt, mert Mihályi K. maga is erőt fektet az érthetőségre, mi a magyar nyelven megszólaló bölcsészeti munkáknak nem mindig szerencséje. Örömmel ismerjük el, hogy a származtató philosophia érthető, de nem is több, mert gyakran szinte a közrendű, gyermekes társalgásig csevegő, a szabotosság, férfias komolyság és eszmetámasztás rovására. A tudomány kezdetleges, apró cseprő boncolgatása, még a felsőbb tanfolyamon is, nem hoz gyümölcsöt, mert nem neveli a gondolkodás erejét, de sőt a fiatal elmét laposságra, bizonyos kényelemre szoktatja, kapatja, melynek utóbb a könnyű is nehéz, a nehéz meg sohasem könnyű. Pedig

„Nem szeretem ha nehéz a nehéz, nem a könnyűt ha könnyű.“

E.

Birálati magyarázatok Emericz urnak.

(Vége)

A realis oppositio, vagyis a különbözőség alakjainak, hogy ne mondjam fokozatainak illetéknépen megismerése után már egyáltalán nem látszik lehetlennék, sem a disjunct tagoknak, mint a lényeg tartalmi különbözősétől függőknek, sem pedig a rajtok belől kifejlő s mindig a tevőlegességet és a tagadólasságot képviselő ellentétes oldaloknak a tiszta gondolat segítségével elérhetése. Ezzel meg meg van mentve a dialektikai fejlesztésnek úgy föltétlen, mint tárgyyszerű volta, valamint az általa követendő utnak kényszerűsége is, meg van mentve, miután az mi egyebet sem akar, kinek sem jutván eszébe, hogy a valóság esetleges különféleségét a priori deducálja, és construalja. Ezért értekező ellenvetéseinek dacára is bátran állíthatni, hogy a tiszta lét igenis a nemlétet igényli ellentétéül, oly ellentétéül, a melylyel eredetileg egy a levésben. Hasonlóan a lényről is bizton állíthatni, hogy az tartalomnak és alaknak egysége, vagyis, hogy az oly alany a mi viszonylik, s ennél fogva alakul. Sőt ismerve egyszer a természetnek azon jellemét, mely szerint az a lehetőségek mindannyiának megvalósítására törekszik, azt is előre láthatni, hogy szülöttjei többek közt azon alapon is különbözni, s inkább vagy kevésbé tökélyesenkül bizonyulni fognak, a mint bennük tartalom és alak nem csak általában, hanem különösen is megfelelők. Egyébiránt nekem úgy tetszik, hogy e ponton önmagával is ellenmondásba jön értekező. Főnebb ugyanis azt állítá, hogy lenni annyi, mint viszonyokban ál-

lani. A viszonyokban állás már nyilván megkívánja azt, a mi viszonyokban álljon, ez a tartalom, de megkívánja azt is, hogy im e tartalom ama viszonyok által érintessék s érintetvén alakuljon.

Az ellentét, mint a dialektika által használt rugó által vezetettve, az egy tanához jutván értekező, azt ugyancsak Trendelenburg nyomán ostromolja, állítván, hogy annak önmagára irányzott tagadó vonatkozása csak a repulsio nézete által nyer értelmet, a mi pedig nem a tiszta gondolat gyümölcse. Minthogy ez állítását mivel sem támogatja, természetes, hogy érvei ellen sem hozható fel semmi is. Hisz azok nincsenek. De nem hagyható szó nélkül a Hegel-féle tan visszaadásának szánandó ügyetlensége, s nem azon léha elménckedés, miről el kell ismernünk, hogy sajátja értekezőnek. Azt nem vette Trendelenburgtól, valamint azon tant sem, hogy a Hegel-féle encyclopaedia 97-ik §-ában számtani egységről van szó.

Egy nyommal hátrább azon panaszkodik értekező, hogy nem tudja miért kell a magában és magáért levő logikai eszmének azon határozatra jutnia, hogy magát önmagából, mint természetet, szabadon kibocsássa. Pedig tudhatná. Azért, mivelhogy az eszme a gondolatnak és a gondolat valóságának levén egysége, létezésével nem maradhat csupán a gondolat elemében, a melyben valósága is csak gondolt lenne. Ugyanazért bevégezvén a gondolat elemében, tehát saját bensőségében fejlődését, kül valóságra kell mennie, mivelhogy a kifejlett belsőség- külsőség. A dolog im e természete miá lesz szóvá a belsőkben kiforrott gondolat, cselekvénynyé a szándék. Egyébiránt igazán mondvá nem is a logikai eszme az, mi a természetet magából kibocsátja, hanem a teremtő szellem, melynek ideája ép azért száll a gondolat és a valóság ellentétes elemeibe, levén így logikai eszme és természet, mivelhogy egysége a gondolatnak és valóságának.

A szellem világából is kívánván ellenvetéseket gördíteni a dialektikai fejlesztés elé, megkísérti, visszaadni Hegelnek e két világ összefüggését illető tanát, így szólván: „A természet bölcsészetének célja: felmutatni a megdermedt gondolat hogy tér lassankint önmagához. Ezen önmagához jutás legtökéletesebben az egyénben valósul meg, az egyén meghal, s a halál igazsága a szellem: evvel pedig a szellem tudománya kezdődik. Tanának e visszaadásával sem érdemel értekező köszönetet Hegeltől. Szembeszökő hézagosságát nem is említve, nem igaz, hogy az egyén meghal, legalább Hegel ép az ellenkezőt tanítja, az egyedet mondván halandónak. Aztán az sem áll, hogy a szellem a halálnak lenne igazsága. Épen nem, hanem igenis igazsága a természeti életfolyamnak, mint külrőli izgattatást igénylőnek, nem önnön magából kigyultnak és táplálkozóknak. A természet

és szellem ellentétének a magán kívül és magánál lét közvetítésével szándokolt kimagyarázása ellen ismét Trendelenburgból puskáz ugyan, de mellőzésével az utóbbi által lett legnyomósabb kifogásnak. Ez abban áll, hogy Hegel tanának egyszerűen elfogadásával a szellem téri létezéssel bírónak kellene gondolnunk, tehát testinek, mi pedig képtelenség. Ilyennek kellene pedig gondolnunk annál fogva, mivel magánál léte ép úgy téri tartoznék lenni, miként téri a természetieknek magukon kívülisége; ha ugyan az ellentét, mint már Aristoteles helyesen megjegyzi, mindig ugyanazon egy fajon, ugyanazon egy körön belől mutatkozik. De éppen mivel ez képtelenség lenne, Hegel maga sem veszi a szellemnek magánál létét szószzerinti, hanem azon átvitt értelmében, a melyben öntudatosságot jelent. Ámde ez átvitt értelemben gondolására még csak akkor vagyunk képesítvők, mikor már bírjuk a szellem fogalmát, mi e szerint Hegelnél nem lehozva, hanem becsempészve lenne. E minden esetre nyomós ellenvetés az által oldható és oldandó meg, hogy figyelmeztetünk arra, miként a természetiek önkivülisége sem téri értelemben gondolandó, hanem abban, melyben a fogalmi elemek egymáson kívüliségét, az általánosnak az egyesben ki nem merülését jelenti. Emericz ur a nehézségek e tán legnagyobbikával nem bajlakodik, a helyett jobbnak látja újra megkísérteni az elménckedést, mi azonban ez uttal sem akart sikerülni. De azért nyugodt lélekkel elmondja, hogy a dialektikát a dilemma elébe vezette: „a dialektikai tagadás, vagy pusztá logikai ellenmondás (A non A) s ez esetben a haladás lehetlen; vagy tárgyilagos ellentét, s ez esetben a dialektika nem a tiszta gondolkozás módszere, mi alapnézeténél fogva lenni akar. Elmondja, bár ugyanazon dilemmat, mint állítólag a dialektikai módszert fenyegetőt Trendelenburgnál is megtalálhatja a nyájas olvasó az 56-ik lapon, és pedig ugyanazon előzményekből vonva, s egészben ugyanazon szavakkal előadva. Eként tanusított erejének érzetében igéri aztán értekező, hogy be fogja bizonyítani, hogy a dialektika benszülött ereje álarcában csak hitvány torzképe a józan bölcselkedésnek.“ Bizony szép dolog a szerénység!

Bevégezvén ilyként azon véleménye szerint diadalmas hadjáratát, melyet a tagadás fogalma, mint a dialektika egyik segédeszköze ellen folytatott, átmegy mestere nyomdokán, azon fogalomnak vizsgálására, mely annak másik segédeszközéül szolgál, az identitáséra. De mindjárt kezdetben nem bírja gondolni a ros azonosságot, s azt véli, hogy azon lenézés melyben azt Hegel, sőt már Schelling is részesíté, a genust illeti. Mert az egység, melyet ily lenézettül fölmutat, valójában a genusnak egysége, szemben fajainak különbözőségével. A külön-

bözetlenségben álló rosztól, az azonságot sem birván gondolni, hogy várhatnók tőle a különbözetességben egységes identitásnak, az azonosságnak felfogását?! Nem is fogja föl, s ép azért ostromolni sem birja. Nyargal hát példákön, felejtve, hogy exempla non sunt argumenta. E közben ismét nagyban szerepelnek lét és nem lét, mint azonosságukkal a levést alkotók. Hogy Trendelenburgot ez uttall is telhetően kizsákmányolja, magában értetik. Az érveknek nagy hiányában álpathozhoz folyamodik, kérdvén, ha értjük-e a levés deducáltatásával azonnal a levés titkát? Nem kérdjük-e többet, honnan e világon az az általános nyughatlanság? Mit jelent? Mi a célja és föladata? Miért nem hal el soha? Nem értjük biz ezt azonnal, egyelőre csak azt tudván, honnan a levés? Más szóval csak ennek levő okait ismérjük meg. Azért hát ne tessék se nevetni se boszonkodni, hanem igyekezzék belátni, mi minek várására jogosít, s azzal aztán beelégedve a többet tovább, másutt keresni.

Az azonosságot illetőleg Trendelenburg okoskodásai annak kimutatására céloznak, hogy az azonosoknak mondott kategóriák csak hasonlók, vagy mint ő mondja, egységük pusztá logikai egyenlőség. Emericzy azonban őt fölfogni nem birva, szintén beszél ugyan a logikai egyenlőségről, de a nélkül, hogy ennek értelmével tisztában volna. E nélkül követi hát mesterét tüskén bokron át, legelőbb is a magáért lét tanánál állapotdván meg. Mindketten azt hiszik, hogy a magáért lét onnan támad, hogy a változó, egyébbé levő valami maga is egyébbnek nevezhető, minél fogva aztán mondhatni, hogy valami (más) valamivé lévén valami marad, tehát az, a mi volt. A dolog ez esetre valóban nem lenne egyéb szójátéknál. De az igazság nem ez, a tan nem így áll. A magáért lét inkább onnan támad, hogy bármi is csak azon mássá lehet, a minek léte az ő létének határán belül esvén, tőle sajátlag nem idegen, rá nézve nem egyáltalán más, mint ezt épen Trendelenburg ellenvetésére tekintettel Ismérettanom 10. és 12. §-sai-ban világosan kifejtém.

A szabadság fogalmára s ennek a dialektika folytán fölmerülése módjára vonatkozva szintén Trendelenburg ellenvetéseit tolmácsolja. Itt elkövetett hibájuk újra ennek figyelmen kívül hagyása, hogy az csak azon valóságokra hathat, melyek a ható állaggal való rokonságuk folytán hatásának mintegy körébe esnek, más szóval, melyek e hatást elfogadva megtürik. S mivel azt csak a velők rokon állagtól fogadják el, nyilván van, hogy határozatásuk sajátkép nem idegen hatalomtól jön. S ha Spinozának igaza van midőn mondja, hogy „ea res liberé esse dicetur, quae a se ipsa tantum determinatur:“ ugy e fejtegetés ellen nincs mit szólanunk. E mellett azonban így marad, hogy a sza-

badtság különös jellemet is ölt, a szerint a mint más és más az, a mi magát határozza. Épen e különülés miatt jelent a szabadság valami egészen mást az öntudatos és akaratképes szellemnek világában, mint az öntudatlan természetében.

Az eszmére a véges célon keresztül jutás ellenében ugyancsak Trendelenburggal támasztott ellenvetésében értekezőnek annyi igaza van, hogy Hegel ide vágó fejtegetéseiben a lélektani értelemben vett alany minduntalan összetévesztetik a gondolattani értelemben vettel, mi kétség kívül hiba. Ezért a célról nem is lehet az eszmére menni át, hanem csak a fogalomra, mint minden valóságnak sajátlagos céljára. Ezt megengedve, csak Hegelnek egyéni tévedhetését engedjük meg, mi természetesen legkevésbé sem szolgál rövidségére azon dialektikai módszernek, melynek kezelésében tévedni szintugy lehet, mint bármely máséban is.

Kevésbé szerencsés értekező azon ellenvetésével, melyet kivételkép önállóan az ellen támaszt, hogy mint mondja az akarat is a dialektikai egység szerzeményéül van föltüntetve. Ez ellenvetése így hangzik: „A theoretikus ész végfoka az intelligentia, mely az egyéniség és tárgyasság egysége.“ Főntebb láttuk, hogy az egyéniség az egyediség helyett használtatott, elég helytelenül. Most meg az alanyiság értelmében használtatik, nem kevésbé helytelenül, az egyén mi mást sem jelenthetvén mint egy ént. Aztán Hegelt idézve mondja, hogy e szerint a gondolkodás, mint a szabad fogalom tartalmára nézve is szabad, mely sajátja s egyszersmind külsőleg is létező, s e gondolkodás mint ilyen akarat. E tételt értekező szerint az által bizonyítja Hegel, hogy kiemeli, miként a gondolkodás szabadon rendelkezik sajátját s a világ tartalma fölött, az akarat ugyanezt teszi: tehát a gondolkodás annyi mint akarat, vagy is a gondolkodás akaratba megy át.

Az eddigiekben megvolt értekezőnek az a jó szokása, hogy hivatkozásainál kijelölte a hivatkozott §-ot. Itt azt nem teszi, tán mivel maga is tudja, hogy hivatkozása helytelen, már aztán azért-e mivel jobban tenni nem bírta, vagy mivel ezt tenni nem is akarta? Valóban nem tudom. Igazoláslul ide írás helyett egyszerűen hivatkozom Hegel Encyklopaediájának 468. §-ára s függelékére.

Különben magának a dolognak megértése épen nem lehetlen, nyilván ellenmondás lévén abban, hogy a szellem, mely a tárgyi világot — természetesen fogalmában — magába fogadván obiectiv tartalommal megtölt, mindennek dacára is csak alanyi létezéssel birjon. Épen mivel ez így van, hiába is keresnők Trendelenburgnál az ellenvetést. Értekező pedig meggyőződhetik, mennyire nem tanácsos elhagynia a biztos, s neki ugy látszik nagyon is szükséges vezetőt. A

minthogy a 8. pont alatt csakugyan vissza is tér hozzá, utána mondván, hogy hiba a vég nélküli folyam föltüntetésével eszközölni a tovább haladást, mit pedig Hegel igen is gyakran tesz. Közös kifogásuk abban határozódik, hogy miként Aristoteles is említi, az ez alapon előre hatolást csak azon egyéni meggyőződés közvesíti, hogy minden a mi van tökély után törekszik, mi pedig a végnélküli folyam utján soha el nem érhető. De jegyezzük meg, hogy ennél Aristoteles többet tanít, hirdetvén, hogy a végnélküli folyam az egymást váltogató gondolathatározatok egységbe foglalásával zárható be. Nemcsak, de ezzel is zárandó be, miután azon körülmény, mely szerint egyikük mindig másikukra vezet, nyilván tanúsítja, hogy egymás nélkül, egymáson kívül nincsenek.

Nem több önállóságot tanúsít értekezésének 9. pontja alatt is, idézvé ott, ugyancsak Trendelenburg nyomán, az Encyclopaedia azon tételét, a mely mondja, hogy a dialektika azon egyedüli alapelv, mely által a tudomány tartalmába belső összefüggés és szükségképeniség lép. A mit ez állítás ellenében az általa már előbb felhozottakból ismétlődően mond el értekező, azt mi itt bátran hallgatással mellőzhetjük. Uj adalékul tekinthető azon állítása, mely a logikát a bölcsezet története elmosódott visszfényének, s a természet elvont fogalmakba öntött előleges nézetének mondja, szemben Hegel azon állításával, mely ezeket mintegy a logika alkalmazásának tekinté, természetesen csak azért, hogy meg lehessen döntení a logika a prioritását. Azonban ez csak mellékes, oldaltámadás. Ugyanazért nála nem is késve, csak hamar át megy értekező az egyenes ostromra, mondván, hogy a dialektika, miután alapelvét be nem bizonyíthatja, valami kiváló szükségességre nem tarthat számot; szükségképenisége e szerint csak a kategóriák föleserélhetlen rendben egymásra következésében fog állhatni. De kérdés — mondja tovább — van-e kriteriona ezen egymásra következés megítélésére és meghatározására? E kérdésre szerinte, igennel felel a dialektika, az ellentétet mondván ily kriterionúl, állítván, hogy minden fogalom átesap ellenkezőjébe (tehát nem ellentétébe?), mely csak egy lehet, mivelhogy a fogalmak mind egyöntetűek. Ez így fölmutatott tanra nézve megjegyzi, hogy ha az több lenne puszta állításnál, akkor a dialektika szükségessége is több lenne puszta kétkedésnél. De szerinte nem több. Ennek bizonyítására elmondja, hogy Hegel maga is úgy bánik a fogalmakkal mint összetettekkel, annak dacára is, hogy egyöntetűeknek mondja őket, részekből állásukat tagadván. És állításának támogatása végett felhossa, hogy Hegel ismérven szerves és nem szerves természetet, nyilván részekből állónak tekintí azt. Hogy ez barbarizmus, ugy hiszszük, nem

kell bizonyítnunk. Fontosabb okoskodásának azon része, melyben azt mutogatja, hogy még a fogalmak egyöntetiségének esetére sem következnek, hogy mindeniküknek csak egy vele ellentétes fogalom feleljen meg. Bizonyítandó ismét példához folyamodik, újra felejtven, hogy exempla non sunt argumenta. Ennek folytán mondja, hogy határozottan egyöntetű példaul a fehér szín fogalma, s mégis, hogy ellentéte nem csak a fekete, hanem a kék, piros, sárga és a többi szín is, azt mindenki tudja, kinek szeme van, a „szemtelen“ ellenvetése pedig nem nyom a latban. Ha értekező Trendelenburg könyvéből nemcsak azon fejezetet olvasta, mely a dialektika methodusról szól, úgy tudhatja, hogy az maga is ama „szemtelenek“ közé tartozik, miután a tagadásról értekezvén, nyilván mondja, hogy az ellentét fogalmát csak félig birjuk, ha annak a logikai tagadástól különbözőségét csupán abba helyezzük, hogy neki positiv jelleme is van. Mert hisz így a fehérnek ellentétéül a szürkét is gondolhatnók és a többi. Ez esetre — mondja tovább — a különféle már az ellentett volna. S valóban értekezőnek e pontra vonatkozó kifogásai általában onnan erednek, hogy nincs szeme a realis oppositio belől létező különbségek meglátására, minél fogva különféleség, ellenkezés és ellentét nála összefolynak. Ezt mutogatni a főnebbiek után úgy hiszem szinte fölösleges, de nem hasonlóan fölösleges kérdezni, ha vajjon a „szemtelen-ség“nek ellenkezőjére mutat-e ez esetben az övéhez hasonló beszéd. Trendelenburg látja a realis oppositio e különbözőseit, a nélkül azonban, hogy eltérésük alapját s mibenlétét kellően kijelölni bírná. Ezért mondja minden erőszakossága mellett is következetesnek, ha az ellenkezők — disiunctok — általában ellentetteknek mondatnak. Ez erőszakosság ellenében nem a gondolatra, hanem csak a nyelvre bir hivatkozni, mely, mint mondja az ellentétet élesebb különbségnek tekintti a csupa ellenkezésnél. Így α -t disiunct gondolatnak tartja β -nek ellenében is; de ellentétéül csak a Ω -át isméri el. A különbözés tanának ez elégtelensége nála is sok ellenvetésnek lett szülőjévé, a mi különben teljesen elmaradott volna. Azért igyekeztem azt tisztázni a fölebbiekben.

Miket Emericzy ur értekezésének közvetlen következő folyamában összebeszél, azokat nem mondjuk ugyan öntudatlan félrebeszéléseknek, miután példáját követni nem akarjuk, de igenis mondjuk, az eddigiek után föl sem tűnő, meg sem lepő értetlenség bizonyítékának. A ki például a szabadságot egyértelműnek veszi az úgy tetszéssel, az természetesen nem fogja azt összeférőnek találni a szükségképeniséggel. De ki kísérhetné végig értekezőt sajátosságog bogarazása folyamán? Ez szinte lehetlen, mihelyest vezető nélkül indul utnak. Ez esetben

még azt sem érti miként lehet az, hogy különböző dialektikusok el-
térhessenek egymástól a fejlemfokok sorozatának megállapításában.
Pedig ezt ép oly jól megmagyarázza az ember subiectivus gyengesége,
mint azt, hogy ez eltérés idő folytán egy és ugyanazon dialektikusra
nézve is lehető. S a rendszernek többször is fölállítása épen arra való,
hogy így mindinkább megszabadíttassék az mindattól, a mi benne nem
obiectiv természetű, hanem csak a munkások alanyiségának szülemé-
nye. Különböben sem szenved kétséget, hogy a magában lehető alanyi-
lag, egyénileg igen is lehet ám lehetlen, mint ez magánál értekezőnél
is kétségbevonhatlanul megbizonyul.

Emericzy ur azt mondja, hogy Hegelnek s még inkább tanítvá-
nyainak műveit olvasva nem hiszszük, hogy annak keze, lába lett
volna, mint más embernek, ki ilyeneket tudott összeirni. Nem félt-e,
hogy az ő értekezéseinek olvasói meg hajlandók lehetnek azon két-
kedni, hogy írójának egyebe is lett volna, mint keze s lába?

Értekezésének 10. pontja alatt a dialektikai és a genetikai mód-
szereknek egymáshoz való viszonyát vizsgálja. E pontnál Trendelen-
burg azon szemrehányást teszi Hegelnek és követőinek, hogy a gene-
tikai methodust igen is rosznak tüntetik föl, midőn azt nem typikus
mivoltában, hanem egyenkinti eseteiben látható, az alkalmi okok be-
játszásától függő esetlegességeiben veszik tekintetbe. S e tekintetben
alkalmasint igaza van. Másként értekező, ki a genetikai methodus
mivoltául és jellemzéseül egyszerűen elfogadja azt, a mit Hegelnél
és követőinél lel, s mind e mellett is csodálkozik és gunyolódik, ha
ezek az így fölfogott genetikai és a dialektikai módszert majd egye-
zőnek, majd eltérőnek mondják. Pedig ez igen természetes, mivel-
hogy azok egyezők lényekben, de nem egyszer különbözők is annál
fogva, mivel az elsőt kellő irányától eltéríthetik az esetleges befolyá-
sok. Jobb lett volna itt is megmaradnia Trendelenburgnál, az lega-
lább tudja hol a baj. Magára a dologra térve egyébiránt a két mód-
szer különbsége abban áll, hogy a genetikai az anyagi okokkal fog-
lalkozik, míg a dialektika az u. n. causa materialisok helyett egyfelől
a ható, más felől meg e célul szolgáló, célként működő okokra nehez-
kedik, ép ez által képesítvén magát arra, hogy a miértre birjon felelni.

Az alaki logika ítélőszéke elé is Trendelenburggal idézé a dia-
lektikát, vagy inkább Hegelt, mint annak egyik, sőt első kezelőjét. A
nála található vád, s az ennek igazolására hivatott példa is Trende-
lenburgtól vett, s abban áll, hogy a lét és nem lét egységének nála ta-
lálható bizonyításmódja tilos, miután a 2. alakban eszközölt igenle-
ges következtetésen nyugszik, a mi pedig nem szabad. Mind Eme-
riczy mind pedig mestere felejtik, hogy itt nem arról van szó, hogy

lét és nemlét a közvetlenségben egyek, úgy hogy különben még eltérők lehetnének; hanem arról, hogy mindenikük jelleme épen és kizárólag a közvetlenség, mi pedig nagy különbség. Hogy e különbséget Emericzy ur eszre nem veszi, azon valóban nem csodálkozom. Másként Trendelenburgnál, ki az ítéletek átváltoztatását illető tan bírálatánál megmutatta, hogy az ily különbségekre szeme van. Egyébiránt, ha nem a kifejezés szavait, hanem a dolog lényegét tekintjük, nem is az van következtetve, hogy lét és nemlét egyek, hanem az, hogy egymás nélkül nem gondolhatók, nem lehetők, egyikük a másikat involválván. Ezzel meg Trendelenburgnak azon ellenvetése is ki van vetkeztetve erejéből, mely az egyetemes ítéletek feltétlen és megszorítás nélküli megfordítását nehezteli.

Az épen tárgyalt ellenvetéssel végére jutottunk azon utnak, melyen Emericzy ur — a mennyire t. i. tehette — Trendelenburgnak nyomaiba lépdelt. Befejezésül egy tantád elő, mely tisztán sajátja, de melyet gondolom ki sem is fog tőle irigyleni. Ebben azon kérdést veti föl, ha érdemes és méltó-e igazság után törekedni? S reá azt feleli, hogy „a legnagyobb igazság is becstelen, ha kettőt nem képes teljesíteni, ha t. i. vagy a földoldott talány a szembeötlő ellenmondás terhétől meg nem szabadít, vagy pedig tényleges élvezetben nem részesít.“ E tételből önként következik többek közt a Kopernik rendszerének s illetőleg e rendszer igazságának becsstelensége. Ki az igazságról így beszél, attól ne vegyük rossz néven a kifejezéseket, melyeket a dialektikusok ellenében használni jónak látott. De engedje, hogy figyelmeztessük, miként bármely kutatásnak is csak ekkor lehet kívánt eredménye, ha elfogulatlanul fogunk hozzá, s ha inkább örülünk megérthetni mint megcáfolhatni.

Kerkapoly Károly.

Róma és a római birodalom történetei. Lamé Fleury után franciából fordította Szabó György tanár Kolozsvárt 1864. Stein János erd. muz. egyl. könyvtáros sajátja.

Cimzett könyv egyik terméke az újabb francia történelmi iskolának, mely alapos tudományt művészi izléssel párosítva, a történelmi cselekvényeket mintegy regényi vagy drámai alakba öltöztetve adja elő, úgy hogy az események fejleménye, sora mint egy művészi költemény s történelmi regény áll előttünk, vonzó alakai, bonyolultatai s cselekvő személyeivel; mig ellenben a másik iskola eltérve a regé-